

اعتصامی، پروین، ۱۲۸۵ - ۱۳۲۰.

[دیوان]

جهان‌بینی توحیدی در شعر پروین اعتصامی / مولف محمد برهانی؛
ویراستار حمیده رستمی. -- تهران: نسل نواندیش، ۱۳۸۵.
۳۵۴ ص.

ISBN: 964-412-139-2

نهرستویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. ۳۵۴.

۱. شعر فارسی -- قرن ۱۴. ۲. اعتصامی، پروین، ۱۲۸۵ - ۱۳۲۰ -- نقد و
تفسیر. ۳. شعر فارسی -- قرن ۱۴ -- تاریخ و نقد. ۴. توحید. الف.
اعتصامی، پروین، ۱۲۸۵ - ۱۳۲۰، دیوان. برگزیده. شرح. ب. برهانی،
محمد، ۱۳۳۱ - ج. عنوان. د. عنوان: دیوان. برگزیده. شرح. ه. عنوان:
دیوان.

۸۶۱/۶

PIR ۷۶۱۴

۱۳۸۵

م۸۵-۳۳۱

کتابخانه ملی ایران

مشخصات کتاب

جهان‌بینی توحیدی در شعر پروین اعتصامی

مؤلف: سید محمد برهانی

ویراستار: حمیده رستمی

ناشر: نسل نواندیش

صفحه‌آرا: زهره ملکان

شمارگان: ۲۰۰۰ جلد

نوبت چاپ: اول

سال چاپ: ۸۵

شابک: ۹۶۴-۴۱۲-۱۳۹-۲

ISBN: 964-412-139-2

کتابهای مورد نیاز خود را از فروشگاه انتشارات نسل نواندیش تهیه فرمایید

نشانی: میدان ولیعصر - اول کریمخان - پلاک ۳۱۲

تلفن: ۸۸۹۴۲۲۴۷-۹ نسل نواندیش

هر فرد دین‌داری با راهنمایی دین به این حقیقت پی برده است که زندگی وی محدود به زندگی چند روزه‌ی این جهان‌گذرا نیست، بلکه حیاتی نامحدود و بی‌پایان در پیش دارد که با مرگ از بین نمی‌رود و تنها راه سعادت همیشگی و راحتی ابدی وی این است که از مقررات دینی که پرورگار متعال توسط پیامبران خود فرستاده است پیروی کند، زیرا می‌داند که مقررات دینی از طرف پروردگار دانا و توانا و بینایی است که درون و بیرون انسان در نزد او آشکار است.

علامه طباطبائی - گزیده آثار ص ۱۸

درباره‌ی شیوه‌ی شاعری و قالب‌های فکری و بیانی پروین این اندازه می‌توان گفت که نشان اصالت در آن همه جا پیدااست. تنوع قالب‌ها مضمون‌های مأخوذ از حیات هر روزی و شیوه‌ی مناظره‌پردازی بین اشیای بی‌جان که مختصات عمده‌ی شعر او را رنگ تازه‌ای می‌دهد و این همه در کلام او از جوش فکر و از تازگی و اصالت راستین حاکی است.

دکتر زرین‌کوب - حکیم بانوی شعر فارسی ص ۸۲

بی‌گمان پروین زهره‌ی روشن منظومه‌ی ادبیات معاصر است که از خورشیدی دیرین سال نور می‌گیرد. او شاعری است که انسانیت را سروده است، گستره‌ی تخیل پروین جولانگاه شخصیت‌های خیالی اوست. او در قالب این شخصیت‌ها نفوذ می‌کند و از دریچه‌ی چشم آن‌ها می‌بیند، از زبان آن‌ها سخن می‌گوید، با دل آن‌ها احساس می‌کند و خواسته‌ها و ساخته‌های خود را در وجود آن‌ها متمرکز و فعال می‌خواهد.

سیمین بهبهانی - حکیم بانوی شعر فارسی ص ۸۲

سپهر ادب راست پیروین ستاره
جهانی سوی این ستاره نظاره
سرایندگان در نمایشگاه شعر
هنرپیشگانند و پیروین ستاره
بلند آسمانیست دیوان پیروین
در آن اختران هنری بی شماره
یکی رشته گوهر که چون عقد پیروین
به گوش طبیعت سزد گوشواره
محمدحسین شهریار - شاعر معاصر

استاد ملک الشعرا بهار در مقدمه‌ی چاپ اول دیوان پیروین می‌گوید:

پیداست که شاعره‌ی ما میراث قدیم نیاکان عراقی خود را برگنجینه‌ی روح
ذخیره داشته است. باری از قرائت قصاید پیروین لذتی بردم و دیگر بار نغمات
دلغریب دیرینه با گوشم آشنا شد. در خلال این نغمه‌های موزون و شورانگیز که
پرده و نیم پرده‌ی قدیم را فرا یاد می‌آورد و آهنگ‌های تازه نیز به گوش می‌رسد
... خانم پیروین در قطعات خود مهر مادری و لطافت روح خویش را بیان
می‌کند.

... اما در همین مدت کوتاه سه چاپ از دیوان پیروین انتشار یافته است و
این می‌رساند که ادبیات ایران هر سه سال حوصله‌ی یک چاپ از این کتاب را
دارد. به یاد آوریم که از میان سرایندگان زمان ما و حتی بسیاری از سخن‌سرایان
روزگاران گذشته تا کنون کسی این سرنوشت را نداشته است و همین می‌رساند
که چگونه فارسی‌زبانان به شعرا توجه و اقبال کرده‌اند.

استاد سعید نفیسی

از کتاب شاعره‌ای از تبار روشنی‌ها - ۴۱

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱۷	آرزوها.....	۱۱۵
آشنایی با زنان پژوهشگر تاریخ معاصر		آرزوها.....	۱۱۶
ایران.....	۱۷	آرزوها.....	۱۱۷
تجلی اندیشه پروین		آرزوها.....	۱۱۷
پرتو هنر در شعر پروین.....	۲۳	آرزوها.....	۱۱۸
استغناء پروین در حکمت.....	۳۳	آرزوی مادر.....	۱۱۹
آشنایی با پروین اعتصامی.....	۵۳	آسایش بزرگان.....	۱۲۰
جایگاه جهان بینی توحیدی.....	۵۷	آشیان ویران.....	۱۲۰
«لطف حق»، نمایانگر جهان بینی		آیین آینه.....	۱۲۲
توحیدی در شعر پروین اعتصامی.....	۶۱	احسان بی ثمر.....	۱۲۳
اندیشه ی پروین.....	۶۳	ارزش گوهر.....	۱۲۴
جایگاه زن و عرفان در شعر پروین.....	۶۷	از یک غزل.....	۱۲۵
عدل و اخلاص در اشعار پروین.....	۷۷	اشک یتیم.....	۱۲۶
عشق و دانش در شعر شاعره ی		امروز و فردا.....	۱۲۷
فرهیخته.....	۸۱	امید و نومیدی.....	۱۲۷
دوش شب ما سحر نداشت.....	۸۹	اندوه فقر.....	۱۲۸
در مکتب وحی.....	۹۳	ای رنجبر.....	۱۳۰
هدفداری نظام آفرینش.....	۹۹	ای گریه.....	۱۳۱
دیوان پروین		ای مرغک.....	۱۳۲
آتش دل.....	۱۱۳	باد بروت.....	۱۳۴
آرزوها.....	۱۱۴	بازی زندگی.....	۱۳۵
		بام شکسته.....	۱۳۶
		بلبل و مور.....	۱۳۷

۱۳۹.....	برف و بوستان	۱۷۱.....	خوان کرم
۱۴۰.....	برگ‌گریزان	۱۷۳.....	خون دل
۱۴۲.....	بنفشه	۱۷۳.....	درخت بی‌بر
۱۴۳.....	بهای جوانی	۱۷۵.....	دریای نور
۱۴۵.....	بهای نیکی	۱۷۷.....	دزد خانه
۱۴۵.....	بی‌آرزو	۱۷۷.....	دزد و قاضی
۱۴۶.....	بی‌پدر	۱۷۸.....	دکان ریا
۱۴۷.....	پایمال آز	۱۸۰.....	دو محضر
۱۴۸.....	پایه و دیوار	۱۸۳.....	دو همدرد
۱۵۰.....	پیام گل	۱۸۴.....	دو همراز
۱۵۰.....	پیک پیری	۱۸۵.....	دیدن و نادیدن
۱۵۱.....	پیوند نور	۱۸۶.....	دیده و دل
۱۵۳.....	تاراج روزگار	۱۸۸.....	دیوانه و زنجیر
۱۵۴.....	توانا و ناتوان	۱۸۹.....	ذره
۱۵۵.....	توشه‌ی پژمردگی	۱۹۱.....	ذره و خفاش
۱۵۵.....	تهیدست	۱۹۲.....	راه دل
۱۵۷.....	تیر و کمان	۱۹۲.....	رفوی وقت
۱۵۸.....	تیره‌بخت	۱۹۴.....	رنج نخست
۱۵۹.....	تیمارخوار	۱۹۵.....	روباه نفس
۱۶۰.....	جامه‌ی عرفان	۱۹۶.....	روح آزاد
۱۶۲.....	جان و تن	۱۹۷.....	روح آزرده
۱۶۳.....	جمال حق	۱۹۹.....	روش آفرینش
۱۶۵.....	جولای خدا	۲۰۰.....	زاهد خودبین
۱۶۸.....	چند پند	۲۰۱.....	زن در ایران
۱۶۹.....	حقیقت و مجاز	۲۰۳.....	سپید و سیاه
۱۷۰.....	خاطر خشنود	۲۰۴.....	سختی و سختی‌ها

۲۴۲	فریب آشتی	۲۰۵	سرنوشت
۲۴۳	فلسفه	۲۰۸	سرود خارکن
۲۴۴	قائد تقدیر	۲۱۰	سر و سنگ
۲۴۶	قدر هستی	۲۱۰	سعی و عمل
۲۴۷	قلب مجروح	۲۱۱	سفر اشک
۲۴۸	کارآگاه	۲۱۲	سیه‌روزی
۲۴۹	کارگاه حریر	۲۱۳	شاهد و شمع
۲۵۰	کاروان چمن	۲۱۴	شب
۲۵۱	کارهای ما	۲۱۶	شباویز
۲۵۲	کریاس و الماس	۲۱۷	شرط نیک‌نامی
۲۵۵	کعبه‌ی دل	۲۱۷	شکایت پیرزن
۲۵۶	کمان قضا	۲۱۸	شکسته
۲۵۸	کوته‌نظر	۲۱۹	شکنج روح
۲۵۸	کودک آرزومند	۲۲۲	شوق برابری
۲۵۹	کوه و کاه	۲۲۳	صاعقه‌ی ما، ستم اغنیاست
۲۶۱	کیفر بی‌هنر	۲۲۵	صاف و دُرد
۲۶۳	گذشته‌ی بی‌حاصل	۲۲۶	صید پریشان
۲۶۴	گرگ و سگ	۲۲۸	طفل یتیم
۲۶۵	گرگ و شبان	۲۲۹	طوطی و شکر
۲۶۶	گره‌گشای	۲۳۱	عشق حق
۲۶۸	گریه‌ی بی‌سود	۲۳۲	عمر گل
۲۶۹	گفتار و کردار	۲۳۳	عهد خونین
۲۷۲	گل بی‌عیب	۲۳۴	عیب‌جو
۲۷۴	گل پژمرده	۲۳۶	غرور نیک‌بختان
۲۷۵	گل پنهان	۲۳۷	فرشته‌ی انس
۲۷۵	گل خودرو	۲۴۰	فریاد حسرت

گل سرخ.....	۲۷۷	نکوهش بی‌خبران.....	۳۲۱
گل و خار.....	۲۷۹	نکوهش نکوهیده.....	۳۲۳
گل و خاک.....	۲۸۲	نوروز.....	۳۲۴
گل و شبنم.....	۲۸۳	نهال آرزو.....	۳۲۴
گله‌ی بیجا.....	۲۸۵	نیکی دل.....	۳۲۵
گنج ایمن.....	۲۸۶	هرچه بادا باد.....	۳۲۶
گنج درویش.....	۲۸۷	هم‌نشین ناهموار.....	۳۲۷
گوهر اشک.....	۲۹۰	یاد یاران.....	۳۲۸
گوهر و سنگ.....	۲۹۱		
لطف حق.....	۲۹۳	مقطعات	
مادر دوراندیش.....	۲۹۶	این قطعه را در تعزیت پدر بزرگوار خود	
مرغ زیرک.....	۲۹۷	سروده‌ام.....	۳۳۴
مست و هشیار.....	۲۹۸	این قطعه را برای سنگ مزار خودم	
معمار نادان.....	۲۹۹	سروده‌ام.....	۳۳۶
مناظره.....	۳۰۳		
مور و مار.....	۳۰۵	فهرست لغات	
نا آزموده.....	۳۰۷		
نا اهل.....	۳۰۹	منابع و مأخذ.....	۳۵۵
ناتوان.....	۳۱۱		
نامه به انوشیروان.....	۳۱۱		
نشان آزادی.....	۳۱۳		
نغمه‌ی خوشه‌چین.....	۳۱۴		
نغمه‌ی رفوگر.....	۳۱۶		
نغمه‌ی صبح.....	۳۱۸		
نکته‌ای چند.....	۳۲۰		
نکوهش بیجا.....	۳۳۱		

مقدمه

آشنایی با زنان پژوهشگر تاریخ معاصر ایران

سخن از پروین اعتصامی است، سخنی از مهر و عاطفه، دریایی از صفا و محبت، اسطوره‌ی تربیت و اخلاق حسنه، روح بلند فضیلت و لطافت سرشت مادی، آسوه‌ی عمل و کوشش، ندای آگاهی و تقوا، به دور از هرگونه ریا. بله، سخن از اوست. پروین اعتصامی. پاکی کلام پروین و صداقت و شیرینی اشعارش از یک سو و زیبایی روح حاکم در اشعار و سخنش از سوی دیگر، هر خواننده‌ای را مجذوب می‌کند. در پهنه‌ی بیکران ادب فارسی ستارگان بی‌شماری از شعر و ادب و فصاحت و شیوایی کلام وجود دارند، ولی لطف کلام پروین چیز دیگری است. هر کدام از بزرگان علم و ادب ایران زمین و ستارگان درخشان ادبیات فارسی جلوه‌ی خاص خود را داشته و دارند، ولی پروین اعتصامی، این بانوی تقوا و عاطفه، ندای بیداری و سازندگی را در کلام فطرت خداگرایی آدمی با زیباطلبی و زبیدوستی نهادینه در خلقت و سرشت انسان آمیخته و آدمی را به سوی عدالت و انسانیت دعوت می‌کند. پروین پیام خود را پیامبرگونه به گوش جهانیان رسانده است. او شاعره‌ای روشن‌ضمیر و صادق با تمامی عواطف انسانی و ملکوتی بود. اشعار او در مضمون‌های مختلف جلوه‌گری می‌کند، سخن از مبارزه با ظالم و ستمکار می‌گوید، از روح پاک مادری و تعلیم و تربیت اخلاقی می‌گوید، از مسائل اجتماعی و سیاسی می‌سراید، ظالم را رسوا و بی‌عدالتی‌ها را افشا می‌کند، نقاط ضعف و کاستی‌ها را بیان می‌کند، از فقیر و غنی و فاصله‌ی ناعادلانه می‌گوید. اشعار پروین شیوایی خاص خود را دارد و زیبایی شعرهایش تا کهکشان‌ها پر کشیده و سخنی از دردمندی و پیامبری است. واقعیت‌های موجود را ترسیم می‌کند و از دل سخن می‌گوید.

دیو آز و خودپرستی را بگیر و حبس کن
تا شود چهر حقیقت بی‌حجاب ای رنجبر
حاکم شرعی که بهر رشوه فتوا می‌دهد
کی دهد عرض فقیران را جواب ای رنجبر
آن که خود را پاک می‌داند ز هر آلودگی

می‌کند مردارخواری چون غراب ای رنجبر^۱
پروین ستاره‌ی ادب فارسی، جوهر، سخنور و گوهر چرخ ادب است. از اوان
خردسالی با علم و ادب آشنا بود. طبع لطیف و روح پاک و معصومانه‌ی پروین
جلوه‌گری می‌کرد. سخن حق را می‌شنید و در برابر حق خاضع و خاشع بود. از مکتب
پدر ادیب و با فرهنگ خود بهره‌جست، علاقه‌ی زیادی به پدر داشت و فوت پدرش
باعث شد غم و اندوه فراوانی بر قلب و روحش بنشیند. مرگ پدر، پروین را
آزرده‌خاطر کرد، که این اندوه را در شعر زیبایش به نام تعزیت پدر نشان داده است.
پدر آن تیشه که بر خاک تو زد دست اجل

تیشه‌ای بود که شد باعث ویرانی من
یوسف نام نهادند و به گرگت دادند

مرگ گرگ تو شد ای یوسف کنعانی من
گل و ریحان کدامین چَمَنت بنمودند

که شکستی قفس ای مرغ گلستانی من
من که قدر گهر پاک تو می‌دانستم

ز چه مفقود شدی از گهر کانی من
من که آب تو ز سرچشمه‌ی دل می‌دادم

آب و رنگت چه شد ای لاله‌ی نعمانی من^۲
اشعار پروین در همه‌ی ابعاد زیباست. در دوران نوجوانی زمزمه‌های عاشقانه و
شاعرانه‌ی او دوستان و اطرافیانش را تحت تأثیر قرار می‌داد و تحسین آنان را
برمی‌انگیخت. او در مکتب پدر بزرگوارش آقای یوسف اعتصامی (معروف به

۱. دیوان پروین اعتصامی - ای رنجبر - ص ۱۲۷.

۲. دیوان پروین اعتصامی - ص ۲۷۱.

اعتصام‌الملک) درس آزادگی و عشق و حقیقت و فصاحت آموخت و یاد گرفت که چگونه غم‌خوار بیچارگان و یاور درماندگان باشد. پروین در برابر انحرافات و کژی‌ها واکنش نشان می‌داد و منحرف و ستم‌کار را رسوا می‌ساخت و از روح پاک انسانی و خداداد سخن می‌گفت. خط سیری هدف‌دار و روشن در تمامی اشعار پروین دیده می‌شود. می‌داند چه بگوید و چه بسراید، قدرت خلاقیت و ابتکار او بسیار بالاست و کلمات در آهنگ و رقص خاص خود زیبایی خارق‌العاده‌ای دارد. او بار دیگر اشعار قدیمی و سنتی شاعران قبل از خود را زنده کرد و روحی تازه در شعر سبک قدیم دمید تا زیبایی و برتری آن را نشان دهد. اگرچه همه‌ی اشعار پروین اعتصامی زیبا و از جایگاهی خاص برخوردار است، صادقانه باید گفت که شعر لطف حق یا داستان مادر موسی اعجاب‌آور است. پروین علی‌رغم اینکه ادعای مذهبی بودن نمی‌کند، به زیبایی و با تسلط بسیار و زبانی ساده ابعاد توحیدی را در محور توحید افعالی و توحید نظری در بیت‌های این شعر بیان می‌دارد:

نسبت نسیان به ذات حق مده	بار کفر است این به دوش خود منه
یه که برگردی به ما بسپاری‌اش	کی تو از ما دوست‌تر می‌داری‌اش
نقش هستی نقشی از ایوان ماست	خاک و باد و آب سرگردان ماست
قطره‌ای کز جویباری می‌رود	از پی انجام‌کاری می‌رود

پیام پیامبران آسمانی و سخن اولیای الهی که هدف‌داری نظام آفرینش را نشان می‌دهد، در همین بیت پروین نهفته است که می‌گوید:

قطره‌ای کز جویباری می‌رود	از پی انجام‌کاری می‌رود
---------------------------	-------------------------

این شعر به سبک قرآنی بیان شده است، یعنی از داستانی به داستان دیگر و از ماجرای به ماجرای دیگر می‌پردازد، ولی در هر کدام یک نتیجه‌گیری اخلاقی می‌کند. از داستان حضرت موسی به داستان نمرود می‌رود و دوباره به داستان حضرت موسی برمی‌گردد. به سوره‌ی بقره دقت کنید؛ از داستان خلقت آدم و حوا به داستان حضرت ابراهیم (ع) و سپس به داستان حضرت موسی و باز به داستان حضرت آدم می‌پردازد و نتیجه‌گیری‌های اخلاقی و مهم می‌کند. پروین در هر یک از اشعار خود با یک یا چند نتیجه‌گیری اخلاقی، آدمی را به تکامل دعوت می‌کند. زن به علت نظام آفرینش و دستگاه خلقت وجودی‌اش از امتیازات عاطفی و مهر مادری

برخوردار است و همین امر او را از خودخواهی‌ها و توجه به خویشتن به دیگرخواهی سوق می‌دهد. در همه‌ی زنان احساس مادری و روحیه‌ی برتر عاطفی به صورت تکوینی وجود دارد و پروین اعتصامی بسیار زیبا توانسته است این بُعد ارزنده را به نمایش بگذارد و در سراسر اشعارش این پیام بی‌نظیر را برساند. استعداد و نبوغ پروین خود مقوله‌ای دیگر است و باید آن را خداداد دانست. از دیگر صفات پروین اعتصامی ژرف‌اندیشی بود و به زوایای مختلف مسئله دقت می‌کرد. به قول مولوی، دیده‌ی دریانگر داشت و نگاهش بر کف‌های دریا نبود و سطحی نمی‌نگریست.

چشم دریا دیگرست و کف دگر کف پهل وز دیده‌ی دریا نگر

جنبش کف‌ها ز دریا روز و شب کف همی بینی و دریا نی عجب

پروین ادعای برتری نمی‌کرد و به نقل از دوستان و نزدیکانش در مراحل زندگی صبور و متواضع بود. او چون صدفی است که گوهر را در درون خود پرورش می‌دهد و دم فرومی‌بندد و خودستایی نمی‌کند. سخنان پروین نغز و پرمغز است و اشعارش دل‌ها را تسخیر می‌کند. پروین اعتصامی عمر کوتاهی داشت و هرگز به دنبال تنعمات دنیوی و هوا و هوس نرفت و پیوسته مسیر کمال را طی کرد. روحش شاد باد.

در خاتمه از همت و زحمات انتشارات نسل نواندیش با مدیریت جناب آقای علیپور و همکاران ایشان به خصوص سرکار خانم ملکان تشکر و قدردانی می‌گردد. آرزوی توفیق در اشاعه‌ی فرهنگ و ادب در اهداف این عزیزان را دارم.

سید محمد برهانی